

мр Марко Павловић,
асистент Правног факултета у Крагујевцу

ОДЈЕЦИ ВЕЛИКЕ ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ У ОБНОВЉЕНОЈ СРБИЈИ

Идеје национализма и либерализма које је посејала француска револуција продрле су у Србију под утицајем европске револуције из 1848. Видљив је њихов утицај на Светоандрејској скупштини 1858. На Михолској скупштини 1867. наведене су све слободе које је прогласила Француска револуција, да би биле обухваћене Уставом из 1869. Политички развој у Србији увео је и слободу удруживања у законодавној разради овог Устава, која није прокламована француском Декларацијом права човека и грађанина.

Француска револуција од 1789, као догађај од светско-историјског значаја, утицала је и на Србију, провинцију — односно вазалну кнежевину Отоманске Империје. У Србији, као и у васцелој Европи, имале су одјека њене идеје национализма и либерализма, углавном садржане у *Декларацији права човека и грађанина*, која је више од пола века представљала основни документ европских либерала. У обновљеној Србији било је увек државника и политичких група које су на Француску, због њене велике револуције, гледале као на земљу слободе и земљу наде (1).

На везу између Велике француске револуције и српске револуције, односно устанка од 1804, указивано је у српској историографији од Стојана Новаковића до данас. Новаковић је један од узрока првог српског устанка видео у утицају „француске револуције на радњу Аустрије и Русије на Истоку и тим начином посредно и на послове српске (2). Драгослав Јанковић сматра да је између француске и српске револуције посредних веза „морало бити, и то не мало“. Оне су успостављене трговачким путем с Аустријом, из које су у Србију уношене „мисли и идеје из европског света у коме се француска револуција, са

(1) A. Palmer, *The Penguin Dictionary of Modern History 1789—1945*, 1983, стр. 123, 245; E. Hobsbawm, *Доба револуције*, Загреб, 1987, стр. 21, 62, 63; J. White, *The Origins of Modern Europe 1660—1789*, Лондон, 1964, стр. 385. Утисак који је оставила велика француска револуција, као земља слободе и наде, лепо илустрирају опредељење Илије Гарашанина од 1961, за Француску, због тога што „ако је иоле од Француске какве користи, боље је с њом нег с Русима, који ни сами још нису у унутрашњости слободом напојени“ (Ј. Игњатовић, *Мисли о српском народу*, Нови Сад, Приштина, 1988, стр. 473, 474).

(2) С. Новаковић, *Васкрс државе српске / политичко-историјска студија о првом српском устанку 1804—1813*, Београд, 1904, стр. 5; вид.: В. Ђоровић, *Историја Југославије*, Београд, 1973, стр. 415; Д. Пантелић, *Београдски пашалук пред први српски устанак (1794—1804)*, Београд, 1949, стр. 440; М. Екмечић, *Српска револуција без „сумњичења“*, НИН, бр. 2003, 21. мај 1989.

својим антифеудалним и националним идејама грађанске демократске слободе и једнакости, морала живео осећати “ (3).

За утврђивање посредних веза између француске револуције и првог српског устанка за кључни догађај свакако ваља узети Темишварски сабор Срба из јужне Угарске 1790. Пред изборе за овај сабор тражено је да племића „при српским сабору не буде“, што је подстакла велика узбуна духова у Европи изазвана „дласом Француза викајуштин: *liberté egalité*, тј. слобода и равнество“ (4). Француски одблесак могао се приметити и у извештају царског комесара о раду Сабора где се налази термин „националисти“ (5), што вероватно стоји у вези са петицијом упућеном аустријском цару, у којој се, позивајући се на француског филозофа „Монтескиона“, Срби жале да нису права нација пошто немају територијалну аутономију. Помишљали су на обнову деспотовине. Ово национално буђење Срба у јужној Угарској, у ком се осећао и утицај идеја велике француске револуције, имало је непосредног одјека међу Србима у Београдском пашалuku. На то упућује план о аутономији за Србе у Пашалuku трношког архимандрита Стевана Јовановића, који је био повезан са посланицима Темишварског сабора. Премда на конгресу у Свештову 1791. Јовановићев план није узиман у обзир, ферманима који су уследили, статус Србије веома се приближио аутономним правима која су њиме заштећена. Поништење аутономних права под дахијском управом било је, пак, политички узрок првог српског устанка. Тако, утицај француске револуције, који је у Београдски пашалук стигао кривудаџим путем са северне стране, имао је извесног веома посредног удела у васкрсу државе српске. Повезаност Алексе Ненадовића и Илије Бирчанина, преко калуђера у Хиландару са грчком завером апостола француске револуције Риге од Фере, који је позвао балканске народе на општи устанак, указује да је одјек француске револуције стизао и са југа (5).

У првом устанку не наилазимо на више од два-три одјека француске револуције. Један је „прва застава међу српским устаницима која је била тробојница“. Други је „сљово врло возбудително за слободу и трогателно“ Боже Грујовића. У свом „сљову“ Грујовић је истакао закон изнад свачије воље као услов да се сваком осигура живот, имање и част. „Закон је воља вилајетска која вилајету целом и сваком добро заповеда а зло запрешћава“, писао је Грујовић 1805. Закон се мора заснивати на разуму и правди. Зато, „гди је добра конституција, тј. гди је добро установљеније закона, и гди је добро уређена власт под законом, ту је слобода, ту је вољност, а гди један или више по својој вољи заповедају, (...) ту је умрео вилајет ту нема слободе, нема сигурности...“ (7).

(3) Д. Јанковић, *Српска држава првог устанка*, Београд, 1984, стр. 43.

(4) С. Текелија, *Описаније живота*, Београд, 1966, стр. 149.

(5) Н. Петровић, *Објективне претпоставке и субјективни фактори у формирању српске нације*, „Постанак и развој српске нације“, Београд, 1979, стр. 186, 187.

(6) М. Екмечић, *Језик националног суверенитета*, НИН, бр 2001, 7. мај 1989, стр. 37; В. Ђоровић, *ор. cit.*, стр. 407, 408; Д. Пантелић, *ор. cit.*, стр. 99, 100; Р. Гузина, *Кнежевина и постанак српске буржоаске државе*, Београд, 1955, стр. 61, 62; *Историја Југославије*, Београд, 1960, стр. 1108.

(7) В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804—1918*, без године, стр. 13; М. Ненадовић, *Мемоари*, Београд, 1980, стр. 239. Трећи одјек француске револуције представља покушај увођења Наполеоновог грађанског законика. Пошто се у овом раду бавимо само политичким, а не и грађанскоправним одјелима велике француске револуције, то, уз напомену да је и у овој сфери било одјека наводимо §17. Српском грађанског законика, коме је иначе изворник био аустријски: „Свакиј човек сматра се као лице, и као такво има природна себи својствена права, која се ником не укидају“.

Грујовићево залагање за начела народне суверености, законитости, односно једнакости пред законом, речју — за правну државу, одисало је либерализмом *Декларације права човека и грађанина*. Његова „воља вилајетска“ је „општа воља“ из *Декларације* (чл. 6). Његов закон који „добро заповеда а зло запрешћава“ је, по *Декларацији*, закон „исти за све, било да штити, било да кажњава“. Грујовићево позивање на разум и помињање конституције, први пут у Србији, указује да је био добро упућен у либерални арсенал француске револуције. Чињеница, пак, да овај доктор права није ни имао прилику да прочита своју беседу, илуструје колико су његове „француске идеје“ биле далеко изнад потреба устаничке Србије. Француско зрачење национализма нашло је у њој одзива, али не и *идеолошко*. Буржоаско-демократске идеје француске револуције нису могле имати утицај на Србију која се борила против туђе феудалне власти, а сама имала „патријархално друштвено уређење“ (8).

Иако су француска и српска револуција по овом антифеудалном карактеру биле двојнице, развијени Запад и заостали Исток, као различита места њиховог рођења, определили су и карактер њихове историјске везе. У потоњем, пак, државноправном развоју Србије вазда се читавала тежња ка достигнућу принципа из *Декларације права човека и грађанина*. Преко појединаца и група државни организам Србије готово непрестано је био изложен либералној понуди француске револуције. То је трајало све док либерални државни концепт није био санкционисан уставом.

Још пре Хатишерифа од 1829/30, у време неутврђеног државноправног статуса, у Србији наилазимо на покоји „француски“ одјек, одјек који је значао захтев за неким од елемената правне државе. Тако је Стефан Живковић Телемак, 1817. напустио Србију због владарске тираније Милоша Обреновића, а Вук је, двадесетих година, наговарао „врховног кнеза“ на бар неколико закона како би Србија бар унеколико била „налик на европејску државу“. Улазећи у буну 1826, Борбе Чаралић се позвао на начело „моралне филозофије“, које даје право да се оврне „општенародни тиранин“ (9).

Година 1830, била је година ретке радости за Србију. У фебруару је на Народној скупштини у Крапујеву прочитан Хатишериф од 1829, којим је прокламована аутономија Србије, а у децембру на скупштини у Београду прочитан је Хатишериф од октобра 1830, којим је утврђено „политичко биће Србијино и њена унутрашња организација“. Тада су се, међу изразима општег задовољства, уз сузе радоснице нападеног народа, нашла и два термина француске револуције: *нације* и *конституција*. О фебруарској Народној скупштини један савременик је забележио да је она „основала темељ српске државе и националитета нашег“. Други је, мислећи на Хат. од 1830, писао да су Срби добили конституцију“ (10).

(Законик грађански за Књажевство Србско, обнародован на благовести 25. марта 1844. године, Београд, 1844, стр. 3); С. Новакровић, *Уставно питање и законик Карађорђевог времена*, Београд, 1907, стр. 13.

(8) В. Чубриловић, *Међународни положај југословенских земаља концем XVIII и почетком XX века*, реферат на округлом столу: „Југословенске земље и Русија за време првог српског устанка 1804—1813. године“, Београд, 18—20. новембра 1980, стр. 19.

(9) Р. Самаршић, *Писци српске историје, III*, Београд, 1986, стр. 75, 76; М. Гавриловић, *Милош Обреновић, II*, (1821—1826), Београд, 1909, стр. 455.

(10) Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830—1839)*, Београд, 1986, стр. 5, 113.

Задовољство због срећног свршетка народних послова и тријумфа петнаестогодишње „стрпљиве и трудне политике Милошеве“, није дуго трајало. Кнез Милош је наставио свој „очински апсолутизам“, па су изрази дуго гомиланог незадовољства навешћивали отворен испут старешинске опозиције. Од како су, почетком 1831, Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић из Петрограда донели цареву препоруку „да је већ време дошло да кн. Милош изда народу државни статут“ у Србији је све чешће изговарана реч: *конституција*. Као њен зачетник остао је запамћен Јован Бобовац, који је говорио да „посподар треба да да конституцију, па ће ове бити мирно и задовољно!“ Његов саговорник се зачудио „откуд Бобовцу, просту човеку, та туђа реч конституција“, а овај је ту „туђу реч“, јуна 1832. платио главом (11). Август исте године стигло је кнезу Милошу знаменито Вуково писмо, пуно упозорења да кнежево самодржавље мора изазвати буну. Иако се Вук оградио од „конституције Француске“, његово писмо је на неколико места било „француски“ интонирано. Вук је предлагао да се правно осигура да свако може радити свој посао који никоме не штети; да је свако „господар од свога богоданог“ имања; да су чиновници „они исти онакви људи“ као и кнез, пошто имају „срце, разум, жељу, вољу и све остале страсти и душевна својства“; да оно што се „насилу узме и држи, то сваки има право насилу и преузети“ (12). Кроз ове речи провејавао је дух *Декларације права човека и грађанина* о „слободи, својини, сигурности и отпору угњетавању“ (13). Пишући у времену које је било „пренасељено политичким доктринама“, Вук је за сређивање прилика у Србији „потражио средства и мере који су били разног порекла“. Нека од тих средстава и мера водиле су порекло из велике француске револуције. Ипак, Вук је писао писмо Кнезу као његов приврженик, а не проповедник либералних начела француске револуције. Његово писмо засновано је „на схватањима просвећеног апсолутизма измиреног са идејом уставности“. На то најбоље указује Вуково држање поводом књиге *Сабор Истине и Науке*, Јован Стејића, иначе присталице Вуковог правописа. Вук је писао Кнезу Милошу да је Стејићева књига „по себи врло добра и за списатеља њена славна“, али да она није за Србију. „На књиге о *правима природним човека* — напомињао је Вук — данас се попријекло гледи и у гдјекојим европејским, уређеним државама, гдје људи та права своја прилично уживају, а у Србији засад о том писати, особито о *праву слободе и једнакости, о праву чести и доброг имена, и о праву имања и стеченог добра*, опасније је за вас од прокламације Чарлпића и учитеља Мије...” (14). Вук је, дакле, предочавао кнезу Милошу да му је Стејић био малтене либерална гуја коју је у недрима држао. То је учинио јула 1832, када је већ имао написано априлоко писмо кнезу, у ком се и сам залаже за „права чести и доброг имена“, и за „право имања и стеченог добра“. Стога се поставља питање да ли је Вук противречнио самом себи. Прво, ваља приметити да је Вук писао писмо кнезу Милошу за личну употребу, а Стејићева књига је требало да буде публикована ствар коју би и „какви ђаковци читали“.

(11) М. Гавриловић, *Милош Обреновић, III (1827—1835)*, Београд, 1912, стр. 282, 303; М. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд, 1888, стр. 38.

(12) В. Караџић, *Писма*, Београд, 1947, стр. 161, 162.

(13) Љ. Канађић, *Практикум из Опште историје државе и права (одабрани извори)*, Београд, 1968, стр. 192; Т. Пејн, *Права човека*, Београд, 1987, стр. 139—142.

(14) Р. Самарџић, *op. cit.*, стр. 69—71; В. Караџић, *op. cit.*, стр. 148.

Друго, Вук је по свом политичком схватању био нелде између Русоа и либералних саветодаваца Александра I, ближи овим другима, а Стејић је био русоовац. Вукова декларација права односи се углавном на старешине и чиновнике, па се његов либерализам може схватити, мада наизглед звучи парадоксално, као олигархијски либерализам“ (15).

Вуково предвиђање буне у Србији, у писму од 12/24. априла 1832, остварило се у зиму 1835. Тада су вође буне, у договору са народом окупљеним у Крагујевцу, изнеле своје захтеве у три тачке. „Побуњеници не помињу устав, писао је митрополит Петар кнезу Милошу, али одобрење ових тачака значило би пристанак владара да земљи изда такав акт“. Између Кнеза и побуњеника дошло је до компромиса чија је последица био Сретењски устав (16).

Писац Сретењског устава био је Димитрије Давидовић „велики љубитељ француских конституција“ (17), што се дало приметити по редакцији многих одредаба устава. Тако је чланом 5. прокламована подела власти, чл. 80. независност судова, чл. 119. неприкосновеност приватне својине, а чланови 86, 88, 102. и 122. могу се подвести под чл. 14. Декларације права човека и грађанина, по коме грађани имају право да утврде „нужност јавног доприноса, да на њега слободно пристану, да прате његову употребу“. Због одредбе да „финансија не има права постављати ђумрукана на међама окружја србски“, Светозар Марковић је Давидовића окарактерисао као недораслог за уставописца. „То је прост превод — вели Светозар — из страног устава, који за Србију нема никаквог смисла; а у Француској су заиста постојале царине између департамана, па су револуцијом укинуте и то је ушло у чланак устава франц. кога је Давидовић преводио“ (18). Умесна Марковићева примедба, ипак, не указује на Давидовићеву недораслост великом послу, него на његову местимичност занетост француским конституционализмом. О њему се Давидовић вероватно обавестио из новина и литературе, а понављаше од грофа Боа-ле-Конта који је Давидовићу и људима око њега изложио „теорију уставних држава“ (19).

На Декларацију права човека и грађанина посебно је опомињала глава о „општенородним правима Србина“. Међутим, ваља приметити да је декларација људских слобода и права Сретењског устава врло једно-страна, „јер садржи готово само личне слободе и права, а не и политичке, што је сасвим у складу с утврђеним системом власти који није заснован на народној суверености“ (20). Систем власти једне вазалије и није могао бити заснован на народној суверености. Народна сувереност имала је доћи са државном. Али баш неке одредбе Сретењског устава којима се прејудиицирала државна сувереност Србије, као и национални карактер његовог доносноца, одредиле су му судбину.

Иако је највећи број одредаба Сретењског устава био домаћег порекла, руска, турска и аустријска дипломатија су у њему виделе

(15) Вид.: I. Collins, *Liberalism in Nineteenth-Century Europe, From Metternich to Hitler*, Лондон, 1969, стр. 25—27; Р. Самаршић, *op. cit.*, стр. 70; Е. Hobsbawm, *op. cit.*, стр. 21.

(16) Р. Љушић, *op. cit.*, стр. 129.

(17) С. Јовановић, *Наше уставно питање у XIX веку*, „Политичке и правне расправе“, I, Београд, 1932, стр. 9, 10.

(18) С. Марковић, *Србија на Истоку*, Нови Сад, 1872, стр. 85; вид.: М. Petrovich, *A History of Modern Serbia*, vol. I, Њујорк—Лондон 1976, стр. 147.

(19) Р. Љушић, *op. cit.*, стр. 143.

(20) Р. Марковић, *Примена начела уставности и законитости у Сретењском Уставу, „150 година од доношења Сретењског устава“*, Крагујевац, 1985, стр. 120; вид.: М. Јовић, *Устав Књажевства Србије од 1835 . . . „150 година . . .“*, стр. 96, 97.

„француски расад у орпској шуми“ (21). Одмах по приспећу у Цариград, кнез-Милошевог изасланика упитао је Портин драгоман да ли је у Србији „револуција, конституција и Бог зна још шта“. Реис-ефендија је тврдио да су у Србији тражене „заразителне конституције“. Бутењов, увереан тиме што је устав донет без сагласности Русије, поворио је да је Србија „у бездан пропала“ са својом „француско-швајцарском конституцијом“. Био је сумњичав према српској тробојци пошто га је подсећала на француску. Кад је јула 1835, четири месеца после укидања Сретењског устава, у Србију дошао барон Рикман, сасвим се обелоданило руско гледиште у српском уставном питању. Рикман је поручивао да се Србији не може „давати изглед државе, која се користи политичком независношћу“. Стога у будући „регуламент“, акт којим би била регулисана управна власт, не би се могле унети главе Сретењског устава о „достојству и простору Србије“, о прбу и застави, о српској власти, о народној скупштини. Србијин регуламент, по мишљењу руског цара, имао је да постави границе кнез Милошевим злоупотребама, чиме би се опречило ширење револуционарних идеја по Србији (22).

Из свега овога може се закључити да је Сретењски устав, према плод орпскога тла, страдао као „француски расад“. На њему се примећивао донекле либерални, донекле национални одјек који је изазвала велика француска револуција. Стога, колико је његовом крају допринео изглед француских конституција, толико и саме Србије која је у његовом творењу личила на Француску, на једну суверену земљу. Уставно питање Србије решено је крајем 1838, када је у Цариграду израбен устав који је издат у форми хатишерифа. Под тим ненационалним уставом, на чију је садржину унеколико утицао и Сретењски устав, настао је период уставобранитеља. Све у свему, како је приметио Ј. Скерлић, „од времена Димитрија Давидовића реч и идеја 'конституција' се одомаћила у Србији, и 'уставобранитељске' борбе тридесетих и четрдесетих година, ма колико да су им побуде биле мало начелне, навикле су овет на мисао уставности и грађанских слобода“ (23).

Одјек Француске и њене велике револуције у Србији се поново јавља 1848, када је француском фебруарском револуцијом покренут револуционарни талас широм Европе. Док су до овог доба идеје велике француске револуције у Србији биле везане за појединце, 1848. ове идеје су на застави једног омладинског политичког покрета који тражи озакоњење Народне скупштине и слободе штампе (24).

Први, краткотрајан, револуционарни талас заплуснуо је српско правитељство средином марта 1848. из оуседне Аустрије. Друпи, дуотрајан, дошао је са државним питомцима, директно из Париза (25). Илија Гарашанин је још крајем марта 1848, писао председнику Савета о тзв. Паризлијама молећи га „да својом уметношћу стара се преду-

(21) Д. Борвеш, *Foreign Influences on Nineteenth Century Balkan Constitutions*, дактилографисано, реферат поднет на V балканолошком конгресу, Београд, 1984, стр. 10.

(22) М. Гавриловић, *Суспендовање првога српског устава, Из нове српске историје*, Београд, 1926, стр. 196—200; *Формирование национальных независимых государств на Балканах (конец XVIII — 70-е годы XIX в.)*, Москва, 1986, стр. 126, 127.

(23) Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, Београд, 1966, стр. 38.

(24) Вид.: М. Павловић, *Сретењски устав у светлоси улоге интелегенције у Србији, „150 година...“*, стр. 200—202; Писмо И. Ст. Новаковића „О улози владаоца у државном организму“, Ж. Перић, *Политичке студије*, Београд, 1908, стр. 9; В. Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд, 1982, стр. 122, 153.

(25) Вид. опширније: М. Павловић, *Западни панславизам и реформни покрет у Србији 1848*, „Гласник Правног факултета у Крагујевцу“, 1985/86.

предити у њима сваке фантазије и да их одобри подпомагати Правитељство у његовим намерама, на који једини начин они могу отечеству полезни бити у садашњим обстојателствима, а иначе да ћеду врло рђаво проћи ако се у Паризу таквом злу научили буду да мисле, ако ко француски зна да може и влијаније имати у народу србском. Француска наука у разумној глави може Правитељству од ползе бити“ (26). Наскоро, по повратку Паризлија, између њих и лицејске омладине настаје право братство по мисли и осећању. Европски образовани Срби постали су почасни чланови лицејске Дружине младежи србске, њена „дика“. Они, су по речима ондашњег лицејца Јеврема Грујића, пробудили код лицејаца поред „мисли о јединству и слободи Срба“, још и мисао „о политичкој слободи и либералним законима“ (27). То се осетило на Петровској окупштини 1848. у Крагујевцу, где је од лицејаца потекао захтев о слободи штампе, садржан у „захтевању“ београдског и пургусовачког округа (28).

Утицају либералних лицејаца на Петровску окупштину мора се приписати и истицање начела народног суверенитета, садржано у „захтевању“ депутираца београдског округа, где се у прилог редовног одржавања народних скупштина каже: „И баш и кад би држање окупштина народни уставом забрањено било, опет *правитељство кад је обшта жеља народа* (курзив је наш) имало би настати и израдити, да се држање скупштина дозволи...“ (29).

После Петровске окупштине, Савет је израдио пројект Закона о народној скупштини а говорило се и о издавању Закона о слободи штампе. Међутим, у јесен 1848. у целој Европи реакција је почела хватати маха, па и у Србији, због чега „редовно сазивање Народне скупштине и слобода штампе остављене су за боља времена“ (30). Либерални покрет београдских лицејаца, пак, није јењавао. Он се сузео на Дружину младежи србске, која је у другој половини 1849. издала поетско-прозни зборник „Невен слог“. У том зборнику се нашао и „Обзор државе“, чланак Јеврема Грујића који је касније Јован Скерлић означио као прву декларацију либерализма у Србији.

У Грујићевом чланку има доста идејних одраза велике француске револуције, што је било у складу са његовим уверењем да Французи „не чине ништа само за себе но за цело човечанство“ (31). Он је, у свом *Обзору* пошао од „цели и определења човека овде на земљи“, и одмах русоовски, схватио државу као друштвени уговор. Пошто је човек одарен разумом и слободном вољом, а уз то, има природни нагон за удруживањем, човек је створио велико друштво — државу. Да тако није поступио „живот његов изван државног или друштвеног стања, више би на живот каквог дивљег животног наличио“. Човек је у државу ступио да постане и опстане као човек. Отуда је на држави опроман задатак, „јер од државе није доста, да народ само од насртања пуштаисаког или другог каквог народа и државе сачува, да га од њи у имању и животу обезбеди, но иште се, да она народ до благостања и среће доведе, да народ у њој тј. *не само спољашње но и унутрашње*

(26) *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, I, Београд, 1931, стр. 2.

(27) Ј. Милићевић, *Јеврем Грујић*, Београд, 1964, стр. 34.

(28) Архив Србије (даље: АС), МИД-в, ф. I—352/1848.

(29) АС, МИД-в, ф. I—352/1848.

(30) Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века IV*, Београд, 1925, стр. 152.

(31) *Записи Јеврема Грујића*, I, Београд, 1922, стр. 9.

слободан буде“. Она држава која не извршава вољу народа „није усређитељка ни благостању руководитељка народа свог, но обор на коме ни откуд нема врата, тамница без прозора“.

Позивајући се на историју, Грујић закључује да ниједна држава свој високочовечански задатак није испунила, да је народ, и онда када је био слободан споља, унутра био „роб, нула или толико средство“. Узрок таквом понижењу људског рода били су они који је требало да народ „к срећи његовој воде — Кнезови, Краљеви, Цареви“. Уз властодршце, вели Грујић вероватно присећајући се Русоа и Волтера, ишао је њима раван, ако не и опаснији непријатељ народне слободе: „лопство и калуђерство“.

У ударном делу *Обзора државе*, одговарајући на питање о стању народа у Кнежевини Србији, Грујић каже да ова није испунила свој задатак. Јер, „Народ наш данас нити је спољашње нити унутрашње слободан“. Под владавином уставобранитеља Срби нису у „благостању, но штовише у злостању“. Из оваког стања њих може извести и спремити за велики национални задатак уједињења Срба, само просвета, односно просветитељи. Кад Срби — мислио је Грујић — у Жичи, појањем“ објаве чин свог уједињења, на Струми ће између њих и Бутара уместо мача бити пружена рука (32). Ова реченица је имала за идејну потку кључну девизу велике француске револуције, коју је један други четрдесетосмаш узимао као божји налог о „братству, једнакости, слободи“, по коме је „род човеческиј један род, да су пред Богом сви људи и сви народи равни, да је њима свима Бог отац праведниј, да иј је Бог створио на овој земљи за једне исте цели, да један другога не гони...“ (33).

Почетком 1950, либералним омладинцима прикључио се Љубомир Ненадовић својим књижевно-забавним листом „Шумадинка“, намеравајући да „носи кроз сав народ: нову слогу, нове мисли“. Међутим тим новим мислима у једном броју „Шумадинке“, појавила се мисао о републици: „У републикама — писао је — је дух и живот народи, и док је републиканаца, тј. слободом дисајући људи, народу ће бити добро“. Овај „републиканизам“ освануо је 4. августа 1950, а већ 6. августа кнез је издао акт о забрани листа (34). То је био почетак репресивних мера према проповедницима „француске науке“, који су у вазалној Србији стигли до „републиканизма“, а затим и до позива на освету Косова. После Видовданске окупштине 1851. Дружина младежи српске била је суспендована с образложењем да су омладинци „живећи само у идеји (...) у томе неко задовољство нашли да им лакомислени, њихову претерану слободу у изражавају и њихове на ваздуху основане планове о будућности, уоклицима одобравају“ (35). У августу 1851, четворца либералних професора су добила премештај. За њих је влада нашла да су светлошћу науке палили, уместо да осветљавају (36). И осталим Паризлијама је опао кредит код владе уз осуду да су млади људи „претерани, француским идејама преиспуњени“. Код руске дипломатије они су још слобиде стајали. Тако, две године пошто је запретен ли-

(32) *Невен слоге*, Београд, 1849, стр. 170—181; вид.: Ж. Русо, *Друштвени уговор*, Београд, 149, стр. 16, 17; R. W. Harris, *Absolutism and Enlightenment*, Лондон, 1964, стр. 3, 25, 32, 33.

(33) Милановић Петровић Илија Гарашанину, Париз, 21. јануар 1853, АС, ИГ-896.

(34) М. Борисављевић, *Забрана „Шумадинке“* (1850), Београд, 1910, стр. 181, 188.

(35) Попечитељ просвештенија и правосудија А. Симић ректорату Лицеума, 21. јун 1851, АС, А-333.

берални талас у Београду, Илија Гарашанин је морао да убеђује руског посланика у Бечу, да „неки млади људи из Париза долазећи“ нису показали „и најмањег знака духа револуционарног“, да нико „у србском народу није духа револуционарног и републиканског“; да „наш народ никад се неће повести за младим људима и страним идејама“ (37). Наравно, Гарашаниново убеђивање било је дипломатски потез. У ствари, он је на „француску науку“ у младој глави гледао као на нову политичку снагу: „Мени је сада мучка са овим младим, а старији су већ изашли из моде“ (38) — бележио је октобра 1851. Ове речи видовитог Гарашанина, који је и сам једно време био обележен као западњак, обистиниће се за само неколико година. Србија ће тада поприимити нешто од лика Француске из доба велике револуције. Реч је о Светоандрејској скупштини.

На трећој седници Светоандрејске скупштине, 5. децембра 1858, Јеврем Грујић је прочитао либералски пројект закона о Народној скупштини, давши уједно коментаре за већину његових одредаба. У заглављу тога пројекта стајало је да народ *поставља закон*, што је Грујић посланицима објаснио народном сувереношћу: „А кад народ може поставити Књаза, ваљда може поставити и закон. (...) Што по некад ко узме или му се повери, те у место народа прописује законе, то не смета да онда и оно, кад, и што народ могне и тоне, да то одма и сам узакони“. То је значило да се пренебрегава тзв. Турски устав, и да скупштина има да поступи као неки конвент. У вароши се одмах почело говорити да су Грујић и другови навели „скупштину на незаконитост и на велико зло“. Чачански окружни начелник тим поводом „љутито је заједао“ Грујића: „Ова млада господа — причао је начелник — читали како је у Француској некад било, па им се утрејале главе, те оће сад и код нас по неким теоријама да раде и с нама бруку чине. (...) оће којекакве утопије републиканске да уводе“ (39). Грујић је тада ћутао, вероватно затечен, јер заиста уочи Светоандрејске скупштине „читао је целе зиме историју француске револуције“ (40). Револуционарни дух који су Грујић и другови унели у Светоандрејску скупштину био је, пак, један од елемената помоћу кога је Народној скупштини за убудуће обезбеђено учешће у уставотворној власти Србије, тј. захваљујући коме је дошло до формирања националног уставотворца

Атмосфера велике француске револуције, по савременицима — она из јакобинске фазе, вратила се у Светоандрејску скупштину 12. јануара 1859, када је Милован Јанковић предложио да се уклоне из службе непријатељи српског народа и династије Обреновића. Један посланик је додао да се „не само одпусте из службе, но и из земље протерају као људи опасни“. Отпочела је хајка на чиновнике, а као врхунац „тешког расположења према чиновницима“, дошла је скупштинска резолуција од 19. јануара. Њоме је проглашено „да су сви садашњи советници и попечитељи — радећи противно интересима народним, које би иначе имали верно заступати и бранити — изгубили поверење народа. Па зато; да од данас престају учествовати у советовању и решавању судбине србског народа, коме су они неверни били“. У наредна два

(36) АС, А-338, 339; М. Милићевић, *Поменик*..., стр. 800.

(37) *Писма Илије Гарашанина Јовану Маринковићу*, I, стр. 144, 158.

(38) И. Гарашанин С. Симићу, октобра 1851, АС, ИГ-769.

(39) *Записи Јаврема Грујића*, II, Београд, 1923, стр. 78, 79, 91.

(40) С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, Београд, 1926, стр. 24.

дана претресано је „да се сви кметови у Србији збаце које ће износити на 2—3 хиљаде људи“. Многобројна отпуштања чиновника, која је диктирао обреновићевац Стевча Михаиловић, политички савезник либерала, пала су на душу ових последњих. За Грујића се говорило да је био најумеренији, „али како је он био и најспособнији, сва се кривица за чиновничко гоњење овалјивала на њега“ (41). Ако је на почетку рада Светоандрејске скупштине имао нешто од Сјејесовог lika, Грујић се на крају у очима конзервативаца изметнуо у Робеспјера, коме недостаје само пилотина. Тако је он са својим „друштвом“ изгледао Гарапанину: „Зар је оно слобода била кад Стевча са његовим људима не дадијаше, ни једне речи ником проговорити што не би било по концепту Грујића и Јанковића... (...) Сви радо говоре о слободи, а како ти слободњаци до управе дођу, прво им је слово 'Тамница и Букагије'" (42). Конзервативци, који су овако гледали на либерале, називали су их „црвењацима“, „букачима“ и „тантузовцима“. Стевча Михаиловић им је узвратио термином „језуити“ (43).

Кнез Михаило, који је ступио на престо с епитетом либералног човека, пробудио је велике наде својом прокламацијом у којој је стајало „да је закон највиша воља у Србији, којој се свакиј без рапике покоравати мора“ (44). То је за либерале било мало. Јанковић је, чак, написао једно писмо у ком се претило „ужасима Француске револуције“ (45). Тим писмом подрејано је неповерење двора према либералима које је долазило од гласина да либерали хоће републику. До краја шездесетих гласине које су периодично потхрањивали либерали, начиниле су од републике правог баука за кнеза Михаила и његове ministre. Упуштајући се у Мајсторовићеву заверу 1863. Јанковић је уз *modus operandi* за смакнуће Кнеза, предлагао републику (46). Владимир Јовановић је из Швајцарске упућивао једну на Србију примењену мисао Русоа: „Српски је народ толико крепак, да неће дати да га гази један кнез, који тек докле је народу воља то име носи“ (47). Кнезу и министрима се наметало да републиканске мисли повезују с оним Јанковићевим „ужасима француске револуције“. Август 1867. они су сасвим убеђени да је скупштина Уједињене омладине српске имала намеру да прогласи републику. Само убиство кнеза Михаила извршено је са републиканским призивом. Може бити да је организатор завере, париски доктор Радовановић, у кнезу Михаилу гледао Луја XVI. Он је носио у цепу српски превод неког „закона Робеспјеровог, који је са одушевљењем декламовао“ (48). Имао је у виду прво републику, па тек онда Петра Караборђевића (49).

(41) М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића у вези са догађајима из најновије српске историје*, Београд, 1892, стр. 217; *Записи Јеврема Грујића, II*, стр. 277; *Песме Илије Гарашићина Јовану Мариновићу II*, стр. 16; С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд, 1933, стр. 45.

(42) И. Гарашанин Ф. Христићу, Цариград, 30. августа 1861, АС, ИГ-1204.

(43) Дра Н. Крстића *Мемоари*, 4, 13. јануар и 10. октобар 1860, Архив Српске академије наука и уметности, бр. 7194.

(44) *Сборник закона и уредба*, књ. XIII, Београд, 1861, стр. 146.

(45) С. Јовановић, *Моји савременици*, Винздор (Канада), 1962, стр. 22.

(46) А. Мајсторовић кнезу Михаилу, Паланачки затвор, 3. јануар 1864, АС, ПО—84/35.

(47) С. Јовановић, *Друга влада*..., стр. 234.

(48) М. Алимпић, *op. cit.*, стр. 402; *Мемоари Стефана Стеве Михаиловића*, у два дела, од 1813. до 1842. и од 1858. до 1867, Београд, 1928, стр. 241—245; С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића, I*, стр. 39.

(49) Суд убицама кнеза Михаила, Београд, 1868, стр. 34—37.

После Светоандрејске скупштине програм либерала, ако се изузме наклоност републици, углавном је изгубио француску интонацију. Либерали су се окретали према Енглеској као колеџи парламентаризма. Владимир Јовановић је био тако одушевљен Викторијиним парламентаризмом „да га је желео одмах код нас пресадити“ (50). Стојан Бошковић је уочавао да је већина начела велике француске револуције била „у Инглеској одавна позната и усвојена“. Он је одбацивао „јакобинство тј. тиранство у револуцији“ које „застрашује и искорењује либералну мисао, и тежњу за истинитим напредком...“ (51).

Француски либерални узор поново је истакнут на Михољској скупштини 1867. Он је био примећен у предлогу адресе јагодинског проте Јована Јовановића. О тој адреси, секретар скупштине је забележио да „то бејаше састав који набраја од прилике оне слободе које је прогласила француска Револуција 1789“. „Један члан адресног одбора тим поводом добио је Проти: „Бог ме си ти, Прото, имао зора, докле си то омислио, и написао!“ (52).

Иступ проте Јовановића може се сматрати последњим идеолошким одјеком велике француске револуције у обновљеној Србији. У ово време је Радивоје Милојковић спремио један пројект Устава Кнежевине Србије, чија је глава „о правима и дужностима грађана у опште“ садржавала права и слободе из *Декларације права човека и грађанина*. Она је унета у Устав од 1869. Политички живот под овим уставом, пак, водио је његовој допуни слободом удруживања, политичком слободом коју су творци француске *Декларације* заборавили „из мржње према сталежима и еснафима“ (53). Уз то, у Србији се јавио нови одјек једног великог француског догађаја — Париске комуне. Национализам, односно начело народности, посејано великом француском револуцијом, имало је свог одјека све до Уједињења.

Mr. Marko Pavlović
Assistant at the Faculty of Law in Kragujevac

REVERBERATIONS OF THE GREAT FRENCH REVOLUTION IN RESTORED SERBIA

Summary

The reverberations of the Great French Revolution in the restored Serbia found their ways in the ideas of nationalism and liberalism inherited from that Revolution in Europe. The idea of nationalism influenced the times of pre-insurgent Serbia until the unification into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Ideological reverberations of the French Revolution have been related until the middle of XIX century to the individuals, including the outstanding ones — Boža Grujović, Vuk Karadžić, and Dimitrije Davidović.

(50) С. Јовановић, *Моји савременици*, стр. 20.

(51) С. Бошковић, *Скупштински развитак и друштвено преображење у Инглеској*, „Гласник друштва србске словесности“, св. XVI, 19863, стр. 248, 249.

(52) М. Милићевић, *Кнез Михаило у споменима некадашњег свог секретара из последњих девет година кнежева живота*, Београд, 1896, стр. 185.

(53) А. Матјез, *Француска револуција*, Београд, 1948, стр. 66; вид.: Д. Борбенић, *Foreign Influences . . .*, стр. 39.

Under the influence of European revolutions in 1848, the ideas of the French Revolution came on the flag of a youth political movement seeking the legalization of national assembly and the freedom of press. At the assembly of St. Andrew in 1858, this has been visible several times when Jevrem Grujić tried to promote the idea of national sovereignty. Conservatives looked at him as a Robespierre, only without the guillotine. Termed as the „red ones”, they even threatened verbally duke Mihailo by the „horrors of the French Revolution”.

One of the last ideological echoes has been the proposal of an address by a priest, Jovanović, at the Michaelmas Assembly in 1867, listing „all freedoms proclaimed by the 1789. French Revolution”. The 1869. Constitution contained rights and freedoms from the Declaration of Rights of Man and the Citizen. Political activities under that Constitution led, however, to its supplementing by the right to free association, which has not been proclaimed by mentioned Declaration.

Marko Pavlović

maître assistant à la Faculté de droit de Belgrade

LES ÉCHOS DE LA GRANDE RÉVOLUTION FRANÇAISE DANS LA SERBIE RENOUVELÉE

Résumé

Les échos de la grande Révolution française dans la Serbie renouvelée ont été présents sur le plan des idées du nationalisme et du libéralisme que cette Révolution a léguées à l'Europe. L'influence de l'idée du nationalisme semée par la Révolution française a été ressentie en Serbie depuis l'époque précédant les insurrections jusqu'à la création du Royaume des Serbes, des Croates et des Slovènes. Jusqu'au milieu du XIXe siècle, les échos idéologiques de la Révolution française étaient liés aux particuliers, parmi lesquels les plus éminents sont Boža Grujović, Vuk Karadžić, et Dimitrije Davidović.

Sous l'influence des révolutions européennes de 1848, les idées de la grande Révolution française deviennent le mot d'ordre d'un mouvement politique des jeunes qui exige la légalisation de l'Assemblée populaire et la liberté de la presse. Lors de l'Assemblée de Saint-André, en 1838, on ressent à plusieurs reprises l'influence évidente des „idées françaises”. Jevrem Grujić, un des principaux participants, lisait pendant tout l'hiver précédant l'Assemblée de Saint-André l'histoire de la Révolution française, ce qui l'a inspiré à insister surtout sur la souveraineté du peuple. En raison de nombreux remaniements personnelles dans l'administration, au mois de janvier 1859, Grujić apparaissait aux yeux des conservateurs comme un Robespierre démuné de guillotine. Les conservateurs appelaient Grujić et ses partisans „les roges”. Un peu plus tard, un „rouge” menacera le prince Mihailo „des terreurs de la Révolution française”.

La proposition d'adresse de l'archevêque Jovanović, lors de l'Assemblée de Saint-Michel de 1867, dans laquelle „sont énumérées toutes les libertés proclamées par la Révolution française de 1789” peut être considérée comme un dernier écho idéologique de la grande Révolution française. La Constitution de 1869. contenait les droits et les libertés proclamés dans la Déclaration des droits de l'homme et du citoyen. D'autre part, la vie politique de l'époque de cette Constitution a complété cette dernière par la liberté de l'association qui n'était pas proclamée dans la Déclaration française des droits de l'homme et du citoyen.